

2. Ректорам ВНЗ передбачити введення спецкурсів, факультетів (груп) з підготовки педагогічних працівників для роботи в СМШ, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогів сільських малокомплектних освітніх закладів.

3. Асоціаціям Творчої спілки вчителів України, Педагогічному товариству, інституту системних досліджень сприяти проведенню творчих конкурсів, конкурсів педагогічної майстерності педагогічних працівників СМШ, що сприятиме стимулюванню розвитку цього пріоритетного напрямку освіти.

В.О. Венгерська

СЕЛЯНИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОШУКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Імперська доба в історії багатьох сучасних країн та особливості націотворчих процесів протягом XIX ст., в якому селянство лишалось домінуючою соціальною групою, належить до кола пріоритетних наукових напрямків. Процес трансформації „із селян в націю” для українців, власне, як і для переважної більшості європейських народів, був складним та багатоаспектним. В запропонованому матеріалі зупинимось на окремих складових ідентифікаційних процесів в селянському середовищі правобережного регіону Наддніпрянської України, специфіка якого наклала свої відбитки.

Вперше в сучасній українській історіографії історію України XIX-XX ст. було розглянуто крізь призму націєтворення, з особливим акцентом на селянстві, яке досить непросто втягувалось в цей процес, в монографії Я. Грицака [1]. Історія Правобережжя XIX ст. в умовах суперечливого польсько-українсько-російського трикутника з відчутним єврейським складником представлена в фундаментальному тритомному дослідженні французького історика Д. Бовуа [2; 3; 4]. Сучасний канадський дослідник С. Єкельчик запропонував свій варіант викладу історії України, зробивши наскрізною ідеєю проблему націєтворення, не оминувши особливостей ідентифікаційних процесів в селянському середовищі, зосередивши особливу увагу на освітніх та релігійних складових процесу [5]. В окремих публікаціях та монографії [6] харківського вченого В.В. Кравченка особлива увага зосереджена на специфічних умовах так званого східного фронтиру, який, як і будь-який „межевий” регіон, зазнавав потужних зовнішніх впливів, але саме цей фактор, одночасно, дозволяв зберігати власну специфіку. Особливості менталітету, соціокультурних складових світоглядних установок українського селянства у період між земельною реформою 1861 р. та Першою світовою війною вивчав черкаський історик Ю.П. Присяжнюк [7]. Дослідженню принципів змін у світогляді, поведінкових нормах, а також суспільних уявлень про, та визначеннях тих, „кого тепер називають „селянами” [8, 19] присвятив свою монографію А. Заярнюк [8]. Він зацентрував увагу на тих факторах, які зумовили формування відмінностей галицького селянства не лише від найближчого польсько-єврейсько-німецького оточення, а й від наддніпрянських колег по стану.

Автор запропонованої статті поставила за мету дослідити зміст та фактори формування існуючих відмінностей, специфічні риси (само) ідентифікації українського селянства Правобережної України. Об'єктом дослідження є селяни Правобережної України; предметом – регіональні особливості національної самоідентичності.

Проникнення нових капіталістичних рис з початку XIX ст. в економічну сферу покликали до життя необхідність руйнації старих „закритих” та, відповідно, сталих форм селянського співіснування. Необхідність модернізації сільського господарства, зумовлена розвитком ринкових відносин, потребувала збільшення відсотку більш-менш освічених людей та передбачала вихід за межі свого „світу”. Загальновідомим є факт низького освітнього рівня українського селянства протягом XIX ст. На думку канадського дослідника Р. Магочія, це він зумовив збереження українських селян від русифікації. Говорячи про прорахунки влади, він наголосив, що „Російська імперія, з її низьким показником витрат на освіту, ніколи вповні не скористалась потенціалом шкіл для пропаганди державницької національної ідентичності” [9, 323-324]. З цим судженням дослідника не у всьому можемо погодитися, оскільки як державою, так і громадами виділялись певні кошти на утримання шкіл, вчителів початкових як міських (в яких навчались представники селянського стану), так і сільських шкіл та училищ. Здійснювались спроби, особливо в умовах першої російської революції, коли активізувались представники національних рухів, заповнювати вакансії вчителів вихідцями із „великоруських” губерній, мовою викладання протягом XIX ст. залишалась виключно російська. Але, оскільки в Росії в цілому гострою залишалась проблема наявності достатньої кількості вчителів, заповнити існуючі вакансії бажаним для влади контингентом не вдавалось. А російська мова, яка у побуті українськими селянами практично не використовувалась, також не сприяла підвищенню популярності освіти.

У фонді Управління попечителя Київського навчального округу містяться звіти щодо державних та приватних витрат на початкову та середню спеціальну освіту, а також представлена інформація про кількість учнів, які належали до селянського стану [10]. Так, протягом 1879–1881 рр. у одно- та двокласних училищах Волинської та Київської губерній навчалась принципово різна кількість представників селянського стану. Так, у повітах Київської губернії, які територіально належали до Лівобережжя, кількісні показники учнів-селян перевищували подібні у правобережних повітах Волинської та Подільської губерній. Для прикладу: якщо у Канівському повіті Київської губернії в зазначений період в середньому навчалось до 80 хлопчиків, що належали до селянського стану, то в Коростишіві, Острозькому повіті Волинської губернії, Каменецькому Подольської губернії ці показники в середньому коливались від 4 до 15 учнів. При цьому кількість навчальних закладів також була незначною – від 5 до 10 в окремих повітах Волинської та Подільської [10, 21], в Київській губернії в цілому функціонувало 37 одно- та двокласних училищ, а також 17 церковно-

приходських шкіл [10, 69]. На тлі цих показників особливо вражає кількість шкіл та учнів у єврейських спеціальних традиційно-релігійній школах-хедерах. Їх кількість, в цілому в Київській, та двох інших губерніях Правобережної України, коливалась від 360 до 395 закладів, в яких навчалось від 3395 до 3780 учнів [10, 23]. І хоча ця освіта, як зазначалося, мала релігійний характер, вона забезпечувала необхідний мінімум грамотності єврейським хлопчикам. На нашу думку, подібні відмінності створювали ще один бар'єр у свідомості українських селян щодо освіти, які не бажали бути схожими з принципово „чужими іншими” шинкарями, лихварями, орендаторами.

Низький відсоток грамотності однаковою мірою пояснювався як недостатнім рівнем усвідомлення важливості з боку російської влади використання такого потужного важеля для формування відповідних патріотичних настанов, як освіта, так і фактом неоднозначного ставлення більшості селян до освіти. В цьому контексті цікавими є окремі оцінки „розумового стану” українських селян Правобережжя членами церковно-археологічного товариства. Розсудливість у всіх громадських та родинних справах вважалася прихожанами ознаками розумної людини, грамотність не була у них обов'язковою ознакою розумної людини. Із незначної кількості селян, які володіли грамотою, „далеко не всі користувались у прихожан авторитетом розумних людей” [11, 12]. Подібні свідомісні установки дозволяють зробити припущення, що в системі координат „свій” - „інший” (який досить часто ставав „чужим”), категорія грамотних селян потрапляла до групи „інших”.

Відчуття „іншого” як „чужого” в більшій мірі усвідомлювалось не лише по відношенню до єврейських шинкарів, орендаторів, лихварів, а й до польських землевласників, російських чиновників, іноземних колоністів тощо. Це проявлялось на рівні мовних, традиційно-звичаєвих, культурних, конфесійних та інших ознак. Одразу зазначимо, що специфіка Правобережної України значно ускладнювала виокремлення типових рис етнічної належності селян. Показовим в цьому контексті є запропонований Київським Губернським Статистичним комітетом перелік „племінних ознак”: „визнавати малоросами осіб, які говорять малоросійським наріччям та православного віросповідання, тих, хто говорить малоруським наріччям та католицького віросповідання, тих, хто говорить польською мовою, але належить до православного віросповідання” [11, 136]. Як бачимо, конфесійна ознака, власне як і мовна, які переважна більшість сучасних дослідників проблем націєтворення відносять до базових, у цьому випадку не спрацьовує. Хоча пріоритетність у названій ієрархії віддається „малоросійському наріччю та православному віросповіданню”.

Щодо конфесійної належності селян (як зазначалось в описах – „подільсько-галицької групи” [12, 3], що, на нашу думку, є ще одним цікавим зразком ідентифікації служителами російської православної церкви), зверталась увага на те, що у XVIII ст. приходи були уніатськими. Точних дат запровадження православ'я в справах фонду, в більшості випадків, не зазначається. Оскільки описи готували служителі православних церков, що

функціонували в окремих селищах, то поза їхньою увагою залишились ті населенні пункти, в яких мешкали польські селяни та переселенці-колоністи. В поселеннях з переважачою кількістю українського населення священники виділяли православних та католиків, не наголошуючи на їхній етнічній належності. Щодо євреїв, то прив'язки до віросповідання в цьому випадку не зустрічається, фіксується лише кількість, якою була представлена єврейська громада того чи іншого селища. В одному із описів зустрічаємо надзвичайно промовисте зауваження: „Можемо думати, що сюди час від часу переселялись із інших місць. Це, наприклад, підтверджують прізвища Дончук, Українець, які стали зустрічатись у метриці з початку XIX ст.” [12, 12]. Як бачимо, у суспільній, свідомісній традиції середини XIX ст. Правобережжя не асоціювалось із поняттям „Україна”. Донські, власне як і Кубанські землі, на яких були розселені нащадки запорізьких козаків, також сприймалися як „інші” регіони.

Селяни не мали нагальної потреби сприймати реальність у національних категоріях. Поняття „пан”, „панич” уособлювали „інший”, відмінний від селянського світ, національна ознака не мала значення. Ідентифікаційні процеси в селянському середовищі Правобережної України, пов'язані з феноменом умовно західного пограниччя, ставили їх у досить складні умови. Значний вплив та збереження активної присутності інститутів католицької церкви, польськомовний чинник протягом століття залишались невід'ємною ознакою регіону. Російська присутність відчувалась через православну церкву, але парадоксальність ситуації полягала в тому, що низький рівень грамотності не дозволяв селянам знати навіть тексти молитов, в основному в храмах вони лише хрестилися та „били” поклони. Через мовні бар'єри православні російські священники практично не читали проповідей. Місцеві селяни не зовсім вписувались в категорію „малоросійства”. Про це свідчить як вживання поняття „подільсько-галицька” група по відношенню до селян Волинської губернії, так і проблематичність у виділенні основних релігійно-мовних ознак місцевого селянства. Вступ селян до модерної національної спільноти вимагав додаткових зусиль щодо їхнього самоусвідомлення. Час потребував появи інтелектуальної селянської еліти. Особливості її формування в умовах Правобережної України, так само як і порівняння розвитку ідентифікаційних процесів в інших українських регіонах, потребують подальших досліджень.

1. Грицак Я.Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – кінця XX століття. – К.: Генеза, 2000.
2. Бова Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863). – К., 1996.
3. Бова Д. Битва за землю в Україні 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. – К., 1998.
4. Бова Д. Російська влада та польська шляхта в Україні в 1793-1830. – Львів: Кальварія, 2007.
5. Екельчик С. История Украины. Становление современной нации. – К.: „К.И.С”, 2010.
6. Кравченко В.В. Харьков/Харків: столица пограничья. – Вильнюс: ЕГУ, 2010.
7. Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія

- другої половини XIX – початку XX ст. – Черкаси: Вертикаль, 2007.
8. Заарнюк А. Ідіоми емансипації. „Визвольні” проекти і галицьке село в середині XIX ст. – К.: Критика, 2007.
 9. Магочій Р. Історія України / Павло Роберт Магочій. – К.: Критика, 2007.
 10. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). (далі – ЦДІАУ). – Ф. 2205. – Оп. 1. – Спр. 102.
 11. Державний архів Житомирської області. – Ф. 543. – Оп. 1. – Спр. 8.
 12. ЦДІАУ. – Ф. 320. – Оп. 1.- Спр. 1326.

Г. М. Голиш

**РОЗВИТОК ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОГО
СЕЛА В ПЕРІОД НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ
ПОЛІТИКИ 1921 – 1929 рр.
(НА МАТЕРІАЛАХ ІСТОРІЇ ЧАПАЄВСЬКОЇ
(БОГУШКОВОСЛОБІДСЬКОЇ) ШКОЛИ
ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОКРУГИ)**

Сьогодні характеризується посиленою увагою громадськості до проблем розвитку національної освіти. Адже вона, як модель відповідного етапу суспільного розвитку, фокусує в собі рівень цивілізованості соціуму, віддзеркалює його суперечності й проблеми, проєктує перспективи. Тому на сучасному етапі зростає науковий інтерес до історії української освіти, яка є невичепним джерелом духовного досвіду для розбудови освітянського сьогодення. Одним із важливих сегментів вказаної проблеми є реконструкція минувшини сільської школи доби непу, яка характеризується непересічними освітніми процесами. Перспективним у пізнавальному плані залишається дослідження історії освітніх процесів села на регіональному рівні, зокрема, на прикладі окремих шкіл. Такий мікрорівневий зріз дає змогу більш предметно вивчати українське шкільництво в його історичній ретроспективі.

Попри наукову значущість та гносеологічну привабливість теми, вона ще не стала предметом достатнього вивчення дослідниками. До неї фрагментарно зверталися лише А. Алексюк [1], Г. Іванюк [2], О. Любар [3], О. С. Мельничук [4], С. Сірополко [5], М. Стельмахович [3], Б. Ступарик [6] та ін. На регіональному рівні цю проблему вивчали краєзнавці К. Бульба та І. Волошенко [7]. Звертає на себе увагу, що цей дослідницький дискурс знаходиться в колі наукових інтересів переважно представників педагогічної науки і зовсім незначною мірою – істориків. З огляду на зазначене, метою запропонованої розвідки є на основі документальних та нарративних джерел дослідити розвиток школи українського села непівського періоду. Об'єкт дослідження – історія національної освіти. Предметом вивчення визначено особливості розвитку сільської школи в 1921–1929 рр. Змістові рамки дослідження автор обмежує вказаним періодом історії Чапаєвської (Богушковослобідської) школи Золотоніського району Черкаської округи.

Слід зазначити, що в роки Української революції шкільне навчання в більшості українських сіл з об'єктивних причин практично припинилося.

Зокрема, в Богушківій Слобідці заняття проводилися хіба що в початковій школі, та й то досить неритмічно. Утім, як засвідчують звітні документи, у 1918 р. початковою формою навчання було охоплено 178 учнів (136 хлопців і 42 дівчат), у 1919 р. – 229 (188 хлопців і 81 дівчина), а в 1920 р. – 237 (161 – хлопець і 76 дівчат). А на 1921 р. заняття в школі узагалі було припинено [8, 6].

У 1920 р. утворилася Богушковослобідська (від 1924 р. – Чапаєвська) сільська рада з підпорядкуванням їй хутора Чобітки (Чобітьки). За переписом 1926 р. на території Чапаєвської сільради налічувалося 947 господарств з населенням 4329 мешканців (2106 чоловіків і 2223 жінки) [9, 22].

Звісно, для такого доволі людного й багатодітного села відновлення роботи школи стало зазедве не питанням за номером один, тому місцева громада вирішила порушити відповідне клопотання перед повітовою владою [10]. За спогадами Л.С. Хвиля, до повітової влади у 1922 р. було написано звернення місцевої сільради і направлена делегація на чолі з учителем А.В. Знайковим. До ініціативи богушківців регіональна влада поставилася з належною увагою і рішенням повітового відділу освіти (листопад 1922 р.) відкривалася Богушковослобідська трудова школа І–ІІ ступенів (з 7-річним терміном навчання). Її завідувачем став Л.С. Хвиль, а вже 25 грудня 1922 р. розпочалося навчання у названому закладі [11, 1].

Ще від 1919 р. в регіонах України, які контролювалися більшовиками, проходила реорганізація народної освіти за радянським зразком. Замість різного типу навчальних закладів (однокласних та двокласних земських і міністерських шкіл, гімназій), утворювалася „Єдина радянська трудова соціалістична школа”, яка мала 2 ступені. Перший ступінь школи (або 1-й концентр) забезпечував початковий рівень навчання, яке тривало 4 роки. Другий ступінь (2-й концентр) передбачав навчання упродовж 3-х років (5 – 7 кл.). Навчання в школі діти мали розпочинати від 8-ми років [8, 6].

15 листопада 1922 р. було укладено договір між громадою села в особі Богушковослобідської сільської ради і Золотоніським повітвідділом освіти, згідно з яким громадяни села зобов'язувалися відремонтувати шкільні приміщення, заготовити паливо і взяти на себе оплату праці (в натуральному виразі) більшої частини персоналу школи. Для утримання школи створювався зернофонд, формування якого мало бути завершено 1 січня 1923 р. Контроль за використанням зернофонду школи здійснював винятково повітвідділ освіти [11, 53].

Навчальні групи (так називалися класи за тодішньою освітньою термінологією, в кожній не більше 30 учнів) розташувалися в трьох приміщеннях – колишніх земських №1 і №2 та церковно-парафіяльної шкіл. Усі вони, звісно, потребували ремонту, мали пічне опалення, а джерелом водопостачання стали розташовані неподалік колодязі. Освітлення в темний час доби здійснювалося за допомогою газових ламп. Шкільна навчально-матеріальна база була доволі скромною: на 1923 р. у семиріччі налічувалося 63 парти (252 посадкові місця), 14 столів, 14 стільців, 8 класних дощок, 7 шаф, 2 годинники, 2 групові вішалки (кожна розрахована на 150 осіб) та ще 2 лави. Про інші